

MUZYCZNY FOLKLOR RELIGIJNY NA BIAŁORUSI – KONTEKST LOKALNY

Białoruskie śpiewy ludowe zajmują w kulturze społecznej bardzo ważne miejsce. Pieśni towarzyszyły wszystkim sprawom codziennego życia na wsi. Tradycja śpiewania obecna jest nie tylko w folklorze białoruskim lub słowiańskim, ale w ogóle w całym świecie chrześcijańskim.

Niektóre gatunki folkloru białoruskiego należą do kultury religijnej. Religijne, liturgiczne pieśni z kanonicznymi tekstami, które są wykonywane w świątyni nazywają się sakralnymi. Pieśni z tekstami dostosowanymi do rozumienia przez ludzi prostych, lub te pieśni, które stały się zrozumiałe dla wiernych dzięki długiej tradycji ich wykonywania, noszą nazwę: wiersze duchowne, pieśni religijne, pieśni pielgrzyma lub bohogłasnika («Слава Богу за ўсё», «Да мы Юр'я пачынаем», «Не хачу я Божухна»). Pieśni religijne są blisko powiązane z liturgicznymi mszalnymi utworami zarówno pod względem muzycznym, jak i tekstowym. Dlatego dziś bardzo często można spotkać na Białorusi takie zjawisko, jak wykonywanie podczas Mszy Świętej w kościołach pieśni religijnych, które w zasadzie przeznaczone są do śpiewania poza świątynią («На Расцтво Хрыстова», «Перастаньма сумаваци» i інш.). Dlatego też, aby dokładniej zrozumieć znaczenie piosenek religijnych trzeba bardziej szczegółowo poznać cały gatunek.

Termin folklor (z języka angielskiego *folk* – lud, *lore* – wiedza) oznacza kulturę umysłową ludu, jego swoisty sposób mówienia, pieśni, opowiadania, wierzenia itd. Na kulturę umysłową, jaką jest folklor składają się co najmniej dwie klasy zjawisk – klasa pierwsza to zwyczaje, obrzędy, wierzenia, niekiedy bardzo stare, nawet przedchrześcijańskie, choć schryistianizowane. To zespół różnych zwyczajów i obrzędów o charakterze bądź religijnym, bądź świeckim, mających wspólne podłoże wierzeń i przesądów oraz wyobrażeń i czynności o charakterze zwykle magicznym. Druga klasa zjawisk to kultura artystyczna, będąca integralnym składnikiem zwyczajów i obrzędów, jak np. pieśni, łączone niejednokrotnie z tańcem, oracje, gadki, widowiska [2, s. 238].

Białoruska kultura religijna łączy w sobie dwie przeciwstawne zasady: kulturę tradycyjną (ludową) i religijną (kościelną). Jeżeli spojrzymy na bieg historii, to zauważymy niekwestionowane przeniknięcie religii chrześcijańskiej do tradycyjnego (niegdyś pogańskiego) życia ludzi. Z upływem czasu chrześcijańskie korzenie stały się mocniejsze i powstała religijna kultura z elementami tradycyjnej (magia, pieśni, wróżby, legendy). Religijność ludzi nie jest jednak jednolita. Katolicyzm współistnieje z prawosławiem i odwrotnie. Taki religijny konglomerat naukowcy określają jako: «ludową religijność» [3, s. 8], «folklor religijny», «religijność społeczną» [4, c. 91-100] «pobożność ludową», «katolicyzm ludowy», «religię ludową», «religijność tradycyjną».

Religijność ludowa charakteryzuje się m.in. swoistym synkretyzmem, który pozwala wiązać w spójną całość relikty wierzeń pogańskich z elementami doktryny chrześcijańskiej; wyróżnia się skłonnością do sakralizacji świata, np. przez utożsamianie postaci świętych z ich materialnymi wyobrażeniami, manifestowaniem religijności w obrzędach, regularnym uczestnictwem w nabożeństwach, pielgrzymkami, kultem świętych. Don Yoder zdefiniował «ludową religijność» jako «całokształt wszystkich poglądów i praktyk religijnych, jakie istnieją między ludźmi poza i obok rygorystycznych teologicznych i liturgicznych form oficjalnej religii» [3, s. 23].

Religijność ludowa na terenach Białoruskich występuje w takich gatunkach folklorystycznych, jak: pieśni duchowne, wiersze, legendy, bajki, baśnie, znaki, wierzenia, modlitwy, teksty folklorystyczne o życiu Jezusa Chrystusa na ziemi i Jego drodze życiowej jako człowieka, o miejscowych świętych, kościołach, kapliczkach i krzyżach przydrożnych.

Oprócz śpiewów ściśle związanych z liturgią Kościoła, funkcjonują jeszcze śpiewy religijne ludowe, ułożone przeważnie w codziennym języku miejscowym, a pod względem muzycznym pochodzące często ze śpiewu liturgicznego. Pieśni te są wytworem umysłu i uczucia różnych narodów, zatem, zależnie od charakteru ludów i krajów, różnią się między sobą.

Według Larisy Gustowej w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku białoruska świadomość religijna objawia się w nowy sposób – jako jedność kanonicznej religijnej sztuki muzycznej i ludowej duchowości, co stanowi jedność ludowej sztuki muzycznej i religijnej sztuki chrześcijańskiej [5, s. 126-131].

W historii muzyki religijnej często zwraca uwagę takie zjawisko, jak przeniknięcie folklorystycznych lub prostych ludowych elementów muzycznych do poważnej muzyki sakralnej. Przez całe stulecia w liturgii śpiewany był chorał gregoriański. Oczywiście chorał był śpiewem tak wysublimowanym, że mogli go wykonywać tylko ci, którzy mieli do tego stosowne przygotowanie. Jest jednak faktem, że wierni uczestniczący w liturgii słuchali tego chorału w kościele, brali udział w pogrzebach, czy innych obrzędach sakramentalnych z elementami śpiewu chorałowego i mieli wiele okazji, żeby sobie ten śpiew przyswoić. Badania¹, które były prowadzone w tym

¹ Badania Bolesława Bartkowskiego i Antoni Zoły nad pieśniami religijnymi i wyodrębnienie w nich elementów chorałowych skupiały się na podstawowych wyznacznikach muzycznych: styl, forma, melodyka, tonalność, metrum, rytm, sposób wykonania. Jako cechy zintegrowane, oddziałują one na siebie wzajemnie. Choć oparte na wzorach chorałowych, nie są już śpiewem chorałowym, lecz zbliżają się do ogólnie pojętego folkloru muzycznego, są wyrazem «folklorystyki» wzorów chorałowych, która pozostaje nadal zróżnicowana regionalnie i uwarunkowana podziałami historyczno-politycznymi [Antoni Zoła *Gregorian chant and folk culture in Poland* «Traditional musical cultures in Central-Eastern Europe. Ecclesiastical and folk transmission». Warszawa 2009, s. 243-256.].

zakresie, wskazują, że wiele melodii religijnych, tych ludowych, ma swoją genezę w chorale gregoriańskim, nawiązują do jego tonów i recytacji psalmowych.

Papież Pius XII w encyklice *Musicae Sacra* pisze: «Oprócz śpiewów ściśle związanych ze świętą Liturgią Kościoła, są jeszcze śpiewy religijne ludowe, ułożone przeważnie w języku potocznym, a pod względem muzycznym wywodzące się częstokroć ze śpiewu liturgicznego (np. Anioł Pański..., Przed oczy Twoje, Panie..., Od powietrza, głodu, ognia i wojny..., Boże wieczny, Boże żywy..., i in. uw. tłum.). Ponieważ jednak pieśni takie są wytworem umysłu i uczucia różnych narodów, nic dziwnego, że zależnie od charakteru odnośnych ludów i krajów, niemało różnią się między sobą» [1, s. 72].

Badania nad pieśniami religijnymi zaczęto prowadzić jeszcze w XIX wieku, ale przeważnie były to prace bardziej praktyczne, niż analityczno-teoretyczne. Dokumentację żywej praktyki religijnych śpiewów polskich² rozpoczął dopiero Oskar Kolberg³, który zgromadził wprawdzie tylko kilkaset pieśni, ale tym samym uzasadnił pogląd, że materiał ten ma cechy przekazu folklorystycznego. Na białoruskich terenach zbieraniem folkloru zajmowali się Jan Czczot⁴, Paweł Szejn⁵. Żaden z autorów nie skupił jednak swojej uwagi wyłącznie na pieśniach religijnych, ponieważ w początkowym stadium pracy nad folklorem ten gatunek był traktowany jako jeden z fragmentów ogólnie pojętego obszaru kultury religijnej.

Bardziej szczegółowe badania nad katolickimi pieśniami religijnymi rozpoczęto w 1970 r. w Instytucie Muzykologii Kościelnej KUL⁶. W XX wieku na Białorusi zainteresowanie folklorem religijnym zostało połączone z ogólnofolklorystycznymi badaniami (zarówno teoretyczna analiza, jak i praktyczne zbieranie materiału muzycznego). Dzisiaj teoretyczno-historycznymi aspektami badań nad pieśnią religijną zajmuje się Tamara Lichacz. Na Białorusi badania nad katolickim religijnym folklorem są bardzo nieliczne i często tylko fragmentaryczne.

Żywa tradycja śpiewu religijnego nie istnieje sama dla siebie, jest zakorzeniona w całej muzycznej kulturze ludowej. Nie możemy dzisiaj oddzielić jednego nurtu (śpiewy ludowe religijne) od drugiego (śpiewy liturgiczne).

Głównym wyznacznikiem ludowych pieśni religijnych jest oczywiście tekst. Tekst może być całkowicie religijny lub zawierać tylko elementy religijności. Oprócz treści piosenki, na ludową religijność wskazuje również sam język, w którym jest śpiewana pieśń. Na przykład pieśń «A na mory tonka kładka» opowiada o tym, jak Matka Boża szukała swojego syna Jezusa, który już był ukrzyżowany i zmartwychwstał (np. druga zwrotka piosenki: «Гібка кладка звiгнулася, Боска Матка звяхнулася. /Хрыстос Вакрэс/ х3»). Tekst ten jest całkowicie utrzymany w białoruskim języku z właściwymi wyróżnikami dokszyckiego dialektu⁷. Oprócz treści i języka na ludowy charakter pieśni religijnych często wskazuje ich styl melodyczny (np. kwartowe skoki i po nich kroki sekundowe, proste i krótkie refreny z wyraźną kadencją i t.d.).

Śpiewy religijne stanowią część bogatej kultury ludowej, która sama w sobie jest złożona i niezależna, a jednocześnie podzielona na dwie części (z jednej strony uwarunkowana tradycją muzyki kościoła katolickiego, a z drugiej – ludowym dziedzictwem kulturowym) i nikt nie może dokładnie wytyczyć pomiędzy nimi granic, ponieważ te dwie dziedziny są mocno skorelowane między sobą i tworzą jedną niepodzielną całość.

Bibliografia:

1. Encyklika *Musicae sacrae disciplina* 1955 r. / Wiadomości Diecezjalne. – Katowice : Organ Urzędowy Archidiecezji Katowickiej, 1957. – S. 61 – 83.
2. Krzyżanowski, J. Folklor / J. Krzyżanowski // Słowniku folkloru polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. –238 s.
3. Yoder, D. Toward a Definition of Folk Religion / D. Yoder // *Western Folklore*. – 1974. – № 33 (1). – S. 1–15.
4. Бернштам, Т. Русская народная культура и народная религия / Т. Бернштам // *Сов. этнография*. – 1989. – № 1. – С. 91–100.
5. Густова, Л. А. Белорусская народно-песенная и религиозная культуры: историко-коммуникативный аспект (по материалам экспедиций Гродненщины и Белосточкины) / Л. А. Густова // *Палявая фалькларыстыка і этналогія даследвання лакальных культур Беларусі / Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь, БДУКМ, ИПКіПК*. – Мінск, 2008. – С. 126–131.

2 W tej pracy białoruski folklor religijny jest rozpatrywany jako pokrewny z polskim folklorem religijnym (trudno katolicką kulturę religijną na Białorusi nazwać właśnie białoruską, gdyż przez długi czas była to jedna kultura religijna tylko z elementami właściwymi poszczególnym regionom).

³ Oskar Kolberg (1814- 1890) – polski etnograf, folklorysta i kompozytor.

⁴ Jan Antoni Czczot (1796-1847) – polski, białoruski, litewski poeta, tłumacz, etnograf, przyjaciel Adama Mickiewicza, sekretarz Towarzystwa Filomatów.

⁵ Paweł Szejn (1826-1900) – białoruski, rosyjski etnolog, językoznawca, folklorysta.

⁶ Antoni Zoła opisuje początki działalności grupy badaczy nad folklorem religijnym w Instytucie Muzykologii Kościelnej KUL: akcję zainicjował ks. Karol Mrowiec przy współpracy Jana Stęszewskiego, który przygotował do pracy grupę studentów i w 1970 r. przeprowadził wraz z nimi pierwsze badania terenowe. Od 1971 r. włączyli się do akcji Bolesława Bartkowski i W. Danielewicz, a nieco później Antoni Zoła, którzy wspólnie ze studentami przeprowadzali w następnych latach eksplorację terenu” [Antoni Zoła, Bolesław Bartkowski *Z badań nad muzycznym folklorem religijnym w Polsce*. «Literatura Ludowa» dwumiesięcznik naukowo-literacki 31 nr 4 1987, s. 11-26].

⁷ «A на мory тонка кладка» piosenka nagrana w m. Dokszyce w 2008 roku. Śpiewali Maryja Ramanienkawa (1931-2008) i Weronika Siwko (1934-2011).